

Verbiage-sorvezetővel

VÁLASZ BOLGÁR DÁNIELNEK

Kedves Bolgár Dániel!

Elkészült és megjelent hát itt-ott látszólag óvatoskodó, de azért alapjában ledorongoló és dörgedelmes hangú bírálata a Szabó Istvánról készítendő kiadványsorozat első darabjáról. (Vö. Bolgár Dániel: Népből nemzet, történelemből szónok. *BUKSZ*, 2006. ősz, 223–230. old.) Dörgedelme készüléseről tudtam, a *BUKSZ* szerkesztője, Gyáni Gábor ugyanis – mosolyszüneteink újabban ritka szüneteinek egyikeben – személyesen közölte velem, hogy megbízott Téged e kritika elkészítésével. (E látszólag triviális tényközlésnek/rögzítésnek lesz még jelentősége válasom további részében.) Gyáni Gábornak akkor is kifejtettem, meg kellene várni a következő kötetek megjelenését, hiszen egy munkafolyamat első állomásáról van szó, ahol az eredmények csak kísérleti és hipotetikus jellegűek. Ez az első kötet is úgy készült, hogy eredetileg a most megjelent s Szabó István teljes életművét bemutató kb. 25 éves forrásgyűjtemény¹ egy darabja volt, s a Csokonai Kiadó igazgatójának volt az ötlete, hogy jelentessük meg külön is, egy másik sorozata, a Csokonai Disputa Könyvek számára. Ehhez azután kért egy bevezetést, amiből végül kísérőértelmező tanulmány lett, mert időközben rájöttem, hogy az itt felvetődő problémák önmagukon túlnőnek, néhány általánosabb következtetés levonására (vagy probléma megkarcolására) is kiindulópontot adnak. De a végső cél azért megmaradt, az itt felvetettek csak előtanulmánynak számítanak egy későbbi Szabó István-monográfia számára. Mindezt nem mentegetőzősként vagy „captatio benevolentiae”-ként írom, csupán a paraméterek rögzítése végett. Mint a következőkből kiderül, tanulmányom konklúzióiért e keretek között is helyt állok.

Vegyük sorjában az Ön dörgedelmeit:

Írásának első részéhez nincs megjegyzésem, hiszen alapvetően leíró,

„tény”-közlő² jellegű. Retorikainak szánt fogás azért van benne, mert Soós Istvánnal szemben kíván kijátaszani, mondván, hogy az ő identifikáló, reflektálatlan eljárásával szemben én nem azonosítom magam Szabó István nézeteivel, és nem kívánok munióit szolgáltatni egyetlen ideológiához sem. A retorikai fogás itt abban van, hogy ezt valami érdemként is lehetne tekinteni, végső konklúziója szerint viszont „a tudomány számára” semmi mondanivalóm sincs, így majdhogynem még szegény Soós Pistánál is rosszabb sorsra jutok. (Kérdés persze, hogy akkor minek erről írni a *BUKSZ*-ban, főleg, az enyémnél sokkal lényegesebb könyvek ismertetése helyett.)

Annál több kérdéses pontot találok bírálata első érdemibb részében, ahol tanulmányom filológiai apparátusát kívánja szétszedni. Itt kérdezem: Dániel, Ön hogy olvas? Azt írja ugyanis, a közölt szövegből egyáltalán nem derül ki, hogy a *Revue d'Histoire Comparée* szerkesztői Szabó István írásán alapvető és következetes módosításokat végeztek, hiszen a szövegben „Valósággal burjánzik a »népi szóhasználat«, azaz a szerkesztők nem minden »népi« gyanús fogalmat alakítottak át nemzetté, sőt ez az ország, Magyarország »Kárpáti Medence«-vé történő átretusálása esetében sem igazolható egyértelműen. És állítása igazolására felhoz összesen egy helyet, ahol demonstratív megmarad az eredeti szóhasználat.³ De ki állította, hogy minden egyes nép/népi előtagú kifejezést (ilyen egyébként például a népi együttélés, népi keveredés, népelem, tót, román... stb. nép) átalakult és át

kellett alakítani a szerkesztőknek ahhoz, hogy saját – eltérő – álláspontjukat érzékeltessék? Hiszen Szabó tanulmányának tárgya az etnikum, az etnikai viszonyok alakulásának tisztázása, s ha ezt nemzetté alakították volna át minden esetben, oka- és tárgyfogyottá vált volna az egész írás.⁴ Ráadásul Ön, Dániel, megteveszti az olvasót, mert csak ez az egy helyet idézi, akiben így az a gyanú merül fel, hogy tulajdonképpen nem is történt semmiféle változtatás. De mit kezdünk akkor az olyan sorokkal, mint az alábbiak: „Rendkívül nagy horderejű tényezője az asszimilációnak a vallás – olvashatjuk Szabó immár átjavított szövegének első nagyobb egységében –. Gátló tényező ott, ahol a népi [nemzeti!!!] különbség vallásával esik egybe, mégpedig minél idegenebbek a felekezetek egymás számára, annál nagyobb mértékben. A vallás ilyenkor mintegy népi jegyeket [nemzeti karaktert!!!] vesz fel. Magyarország [a Kárpáti Medence!!!] északkeleti, keleti és déli részén a rutének, románok és szerbek megjelenése óta a görög ritus határa többé-kevésbé azonos volt e népelemek [nemzetiségek!!!] települési vonalával.”⁵ (Itt a javítások – szögletes zárójelben – mind szerkesztői betoldások, amelyek megmaradtak a végső, franciául publikált szövegben is.) Ráadásul ezek az átretusálások látványosan és demonstratív a szöveg stratégiai pontjain, tehát teljes terjedelmében jelennek meg. Így, hogy egy kissé az Ön későbbi szempontjait megelőlegezzem, még vizuálisan is érzékeltetik, hogy a szövegben ki az úr. „Non numerantur sed ponderantur” mondja a régi elv, de ha valakinek csupán a statisztikai adatok, a számszerű többség meggyőző, akkor ott a nemzettel, sőt a politikai nemzettel ekvivalens Kárpáti Medence szerepeltetése. Itt – ellentétben azzal, amit az Általad kiragadott idézet sugall – kb. 20 esetből 14 esetben Kárpáti Medencévé. Úgy gondolom, innentől kezdve, kedves Dániel, nem az a feladat, hogy bizonyítsuk: nincs változás, vagy az csak lényegtelen, hanem az, hogy magyarázatot adjunk, miért történt ez, és mit jelentenek ezek a fogalmak. (Például a Kárpáti Medence, amit Ön meg sem kísérel értelmezni,

1 ■ Vö. *A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkeiben és dokumentumokban.)* Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Erős Vilmos. Lucidus, Bp., 2006, 418 old.

2 ■ Ha egy Gyáni Gábor által szerkesztett folyóiratban le szabad még írni ezt a szót.

3 ■ Vö. Bolgár: *i. m.* 227. old.

4 ■ Nyilván nem fognak tót vagy román nemzetről beszélni a középkorban, vagy a honfoglalás idején, hiszen ez – a két világháború közötti időszak fogalmi szerint különösen – azt sugallta volna, hogy önálló államisággal rendelkeztek ekkor. Ezzel azért – bár autonómiájukat aláhúzták – Szekfűék sem kívánták megtisztelni a szóban forgó „népeket”.

5 ■ Vö. Szabó eredeti kéziratának 12. oldala. Az idézet könyvem 24–25. oldalain található.

talán mert először hall Kosáryék ilyen irányú törekvéseiről.)

És hogy mennyire hadilábon áll filológiai apparátusa (helyesebben apparátusuk, hiszen a bírálatot legalább ketten készítették), azt napnál világosabban bizonyítja félreolvasása mindjárt Szabó István tanulmányának címével kapcsolatban. „Pedig egyáltalán nem érdektelen, akár csak a cím is megvizsgálni – írja ugyanis cikke 227. oldalán –. Már a kéziraton megjelenik egy címjavaslat a szerkesztő [!!! – E. V.] ceruzájából: *L'assimilation et les peuples du Bassin Carpathique*, azaz nemhogy a »népi szóhasználat« eltüntetésére törekszik [!!! – E. V.], de egyenesen kezdeményezően lép fel a szerkesztő [!!! – E. V.]: ezt alkalmazza ott is, ahol a szerző [!!! – E. V.] nem élt vele (hiszen a kézirat eredeti címe csupán *A magyar asszimiláció.*)»⁶

De hát, Dániel (valami baj lehet a számítógéppel, mindig Gábort is akar írni): ezt nem a szerkesztő (tehát Ön szerint 100%-ig Benda Kálmán), hanem maga Szabó István írta a szövegbe. Eredetiben és teljes terjedelmében ez úgy áll ugyanis, hogy: „*L'assimilation et les peuples du Bassin Carpathique címen francia nyelven jelent meg. Rev. D'Hist. Comp.*»⁷ Szabó István szerzőségét bizonyítja kézírása, de a megjegyzés – tehát az Ön által nagyvonalúan átsiklott rész – értelme is: Szabó István kéziratának utólagos rendezése során vezette rá ezt a megjegyzést (miként megtette számtalan más kéziratával, amelyeket éppen most publikáltam⁸), nyilván a későbbi azonosíthatóság, esetleg publikálás végett. Így viszont az Ön érvei önmaguk ellen fordulnak: nem a szerkesztő lépett fel „kezdeményezően” a cím megváltoztatása érdekében (nem is így jelent meg), hanem Szabó Istvánt vezette meg – úgy lehet „habituális” – emlékezete. Így ez inkább ahhoz adalék (nem bizonyíték), hogy a népi problematikát – az Ön konstrukciójával homlokegyenest ellenkezően – ő tekintette alapvetőnek 1943-as tanulmányában (ezek szerint később is.)⁹

Nunc ad fortissimum, lássuk, miként értelmezi Ön, Dániel, helyesen Szabó szóban forgó tanulmányát, miután filológiai apparátusomat a fenti-ek értelmében darabokra szaggatta?

Az ezzel kapcsolatos előzetes megjegyzéseim a következők. Örülök, hogy kitanít Koselleckből, de az őt érintő véleménynyilvánítás azon áll vagy bukik: lehet-e a politikai nemzet – népi nemzet fogalmakat egymással szembenállónak, dichotómnak, netán antagonisztikusnak tekinteni. Az Ön felfogása szerint nem, de ez csak egyszerű állítás, velem szemben negatívítás, viszont itt is feltűnik az egyik alapvető ellentmondás az Ön érvrendszerében: Ön szerint én többnyire csak kijelentek, és nem argumentálok. Ezzel szemben (mint még majd számos alkalommal rámutatok) ez éppen az Ön írásának „differentia specificája”. Mert engem lesöprenedő egyszerűen csak deklarálja, hogy a népi nemzet fogalma része, nem pedig az ellentéte a politikai nemzetnek (amúgy sub specie aeternitatis), de

6 ■ Vö. Bolgár: *i. m.* 227. old.

7 ■ A kurzivált rész Szabó István kézzel írott szövege, amely hiányzik az Ön utalásából, Dániel! Itt jegyezném meg, nem tudok mit kezdeni azzal a megjegyzéssel sem, hogy Szabó szövegét nem vettem össze a végül megjelent francia textussal. Összevettem (sorvezetőddel ellentétben, és rendelkezem legalább egy C típusú francia középfokú nyelvvizsgával), de semmi olyat nem találtam (Ön sem!), ami cáfolt volna. Ráadásul az külön problémát jelent, hogy a francia nem tudja azonosítani a népit (csak ethnique értelmében), ezért gyakran – elvi következettség nélkül – nemzetit ír. Ha tehát a francia szövegben vannak ilyen változtatások, akkor azoknak esetenként csak fordítástechnikai okai vannak.

8 ■ Vö. Erős: *i. m.*

9 ■ Megjegyzem, Ön is érzi, hogy a filológiai apparátusomat érintő kifogásai mennyire kétes értékűek, s ezért az ezt elemző blokkjának summáját odáig gyengíti, hogy bizonyítékaim nem megingathatatlan alapok a további következtetéseimhez. Itt csak az a kérdés adódik: mely tudományos következtetés alapjai igazolhatók százszázalékosan, s nem azt kellene-e vizsgálni, hogy van-e elégséges alapunk, bizonyítékunk – tehát Collingwood alapján: kiindulópontunk – a további kérdések, a probléma felvetésére? Másrészt: Ön egyáltalán nem foglalkozik például azzal a kérdéssel, hogy miért hagyták el Szabó jegyzetapparátusának kb. 1/3-át. Ezek döntően a német Volkstumskundéhoz, illetve mondjuk Bartucz Lajos antropológiai munkáihoz köthetők, s mi mást sugallhatna mindez, mint a – Szabó felfogásában is itt-ott felbukkanó – „völkisch” ideológiával szembeni averziót?

10 ■ Vö. Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. *Magyar Szemle*, 22. (1934), 5–13. old.; uő: A népi elv két arca. *Magyar Szemle*, 35. (1939), 5–12. old.

11 ■ Vö. Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok*. Erős Vilmos bevezető tanulmányával. Lucidus, Bp., 2005.

nem szól arról, hogy kinél, mikor, milyen kontextusban (hogy ismét sorvezetője kedvenc trópusához nyúljak). Feltevés, amit megismétlek: a népi nemzet és a politikai nemzet fogalmak Szekfű Gyula és Mályusz Elemér viszonylatában lehetnek ellentétes és kizáró értelműek, már csak azért is, mert ők így értelmezték. És én (a collingwoodi evidencia értelmében) bizonyítékot is hozok fel erre tanulmányomban, amikor utalok korábbi könyvemre, ahol forrásként közlöm Mályusz Elemér eddig teljesen ismeretlen, 1938-as *Politikai nemzet és népi nemzet* című előadását, de elemzem és bemutatom Mályusznak *A magyar történettudomány* című könyvét is, amelynek első cikke a *Politikai nemzet – népi nemzet*, és amely egyértelműen ellentétes fogalmaként értelmezi ezeket. (Ugyanez vonatkozik azután Szekfűre, aki a Szent István-i állam fogalmában, de számos cikkében, például *A népiség, nemzet államban vagy A népi elv két arcában*¹⁰ egyértelműen elhatárolja magát a népi nemzet fogalmától). Perdöntőnek és újnak tekintem ebben az összefüggésben Szabó István 1943–44-es cikksorozatát (ezért közöltem a függetlenekben), ami szerintem világosan a politikai nemzet–népi nemzet dichotómiára épül. Arra persze magam is utalok (különösen az utóbbi megjelent két kötetben¹¹ – tehát még bőven az Ön cikke megjelenése előtt), hogy ezek a fogalmak nem feltétlenül antagonisztikusak, lehetnek akár egymásra épülők, egymást kiegészítők is – de egy más kontextusban. (Utóbbira példaként¹² Szabó Istvánnak az ötvenes években írt lektori véleményét hozom fel, amikor is az egyetemi tankönyvek előmunkálataiban többször sérelmezi a „történeti Magyarország” és az „ún. történeti Magyarország” fogalmak idézőjeles és pejoratív zöngékel teli, majdhogynem gúnyos értelmű használatát. Ezek viszont egyértelműen a politikai nemzetre utalnak. Egy osztályra és osztályharcra épülő történeftelfogás számára – „birds of a feather...” alapon – mindkettő nacionalista volt.)

És hogy mindez nem pusztán a szavakon való nyargalás, szócséplés vagy ahogy a francia mondja: verbiage, tehát az egymással való szembeállítás-

nak valóban jelentést konstituáló értelmé van, azt világosan bizonyítja Szabó István és Szekfű Gyula¹³ szinte ugyanazon időben készült tanulmánya a nemzetiségi problematikáról. Ön, Dániel, Szekfűt egyáltalán meg sem említi (alig merem kérdezni: nem ismeri?), pedig – s ez az én értelmezésem – Szabó asszimilációs tanulmánya ezzel antitetikusán kapja meg az „értelmét” (vö. a német Sinn). Szekfű ugyanis a politikai nemzet mentén haladva (s mindenfajta népi, népiségi felfogástól magát számtalanszor és deklarativén elhatárolva) azt szögezi le, hogy a magyarság alapjában történeti egység,¹⁴ s kialakulásában fő szerepe a lelki-tudati-kulturális tényezőknek van. Alapvető ikonja ezért például Szent István, aki az idegenek befogadására és velük szemben toleranciára ösztönöz, s az egész folyamat betetőzése az Eötvös–Deák-féle politikai nemzet fogalma, amivel szinte százszázalékosan azonosítja magát. Szabó István ezzel szemben (most az mindegy, hogy mennyire – szerintem eléggé – tudatosan) *A magyar asszimiláció* című tanulmányában, de számos egyéb korabeli írásában is, a népi, etnikai nemzet nyomvonalán haladva bizonyítja szüntelenen: a magyarság etnikai egysége már a honfoglalás idején is kialakult, s ez alapján későbbi története során (bár történtek kisebb-nagyobb változások) nem változott, illetve amikor igen (a XIX. században), akkor ezt negatívan ítéli meg.¹⁵ Kétszeresen is aláhúznám azonban, hogy nem az igazság kiosztásának szándéka vezérelt, ezért tökéletesen hamis az a beállítása, Dániel, mintha én Szabó népi/etnikai nemzet fogalmát azonosítanám a vérségi, tehát faji nemzet fogalmával. Így könnyű lenne őt nemes egyszerűséggel lefasisztázni, s az igazságot Szekfűnek (Szekfűéknek¹⁶) ajándékozni, ezért mondom azt, hogy – más műveket (tehát valóban a kontextust) is figyelembe véve – Szabó (és persze Mályusz) népi nemzet fogalmának a Szekfűékénél erősebb szociális aspektusa is van. Illetve, hogy például historiográfiai szempontból (amit Ön, Dániel észre sem vesz) is van ennek hozadéka, amennyiben a társadalomtörténeti megközelítést (ami mind nála, mind

Mályusznál erősebb, mint Szekfűékénél) valamiféle előremutató dolognak tekintjük.¹⁷

Még egyszer hangsúlyozni szeretném: mindez csak részeredmény, még számos kérdés – természetesen – további tisztázásra szorul,¹⁸ de amit leírtam, azt dokumentumokkal támasztottam alá (ezért közöltem és rekonstruáltam az egész szöveget.) De mit tesz Ön, Dániel?

Először is kitanít Koselleckből, ami viszont láthatóan azon áll, hogy bizonyítani próbáljuk-e a politikai nemzet – népi nemzet dichotómiát. Másodsorúan rám süti, hogy én a történetírás retorikus elemeit, retorikusságát valamiféle „rossz, megengedhetetlen dolognak” gondolom,¹⁹ sőt még majdnem Hayden White-től is eltilt. De bizonyítékot, érvet nem hoz arra, hogy én „ilyenformán” gondolkodom

12 ■ Vö. Erős 2006.

13 ■ Vö. Szekfű Gyula: A nemzetiségi kérdés rövid története. In: uő: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1942. 85–177. old. Újból megjelent in: Szekfű Gyula: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Erős Vilmos. Osiris, Bp., 2002. 476–546. old.

14 ■ Megjegyzem, ez a felfogás Szekfűnél már a húszas évek elején is megjelenik. Vö. Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1924. (A Napkelet Könyvtára 3. szám)

15 ■ Tehát a magyarság alapvetően nem történeti, hanem etnikai egység.

16 ■ Pl. Deér József is ehhez a körhöz sorolható. Róla legújabban vö. *Capitulum 11. Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriuma*. Szerk. Koszta László. JATE Press, Szeged, 2006.

17 ■ Hozzá szeretném tenni, hogy itt pedig nem Mályuszéknak ajándékoznám oda az igazságot. Szerintem ugyanis alapvető félreértés az a – Gyáni Gábornál is megfigyelhető – konstrukció, mintha Szekfűék alapvetően hagyományos állam- és politikátörténetet művelnének. Szerintem az ő szellemtörténeti pozíciójuk is mindennek magas fokú meghaladása, legfeljebb inkább a magas kultúrára összpontosít, irodalmiasabb s kissé talán esztéticista is. Ebből viszont az is egyértelmű, hogy semmi köze valamelyik etnikai fundamentalizmushoz (miként ezt Miskolczy Ambrus állítja), mint ahogy alapvetően Mályusz és Szabó István törekvéseinek sem. Az egész problémához vö. még: Erős Vilmos: Látomás és indulat a szekfűológiában [nem szekfűológiában]. (Válasz Miskolczy Ambrusnak.) *Aetas*, 2004. XIX. évf., 3–4. szám, 312–321. old.

18 ■ Pl. Hóman Bálint vagy az említett Deér József szerepe a diskurzusban.

19 ■ Jöhet Arany János: gondolja a fene.

20 ■ Nem sok ez egy kicsit a lojalitásból?

erről, úgyhogy joggal kérdezem: ezt melyik ujjából szopta? (Ha esetleg valamely vidéki egyetem provinciális légkörével akar azonosítani, ahol ilyesmiről, mint retorika, narrativa, „close reading” vagy éppen White, mit sem akarnak tudni – kollégáim között persze fölös számmal vannak ilyenek –, szeretném értesíteni, hogy én nem Debrecenben lakom.) Harmadrészt – s ezt kifejezetten izléstelennek tartom – megvédi a cikke írására megbízást adó Gyáni Gábert, a *BUKSZ* szerkesztőjét,²⁰ mondván, hogy ő nem kívánja az „objektivitás mércéjének” beállítani Szabó munkát, csupán azt értékeli, hogy „megnyitotta az utat az asszimiláció társadalomtörténeti tárgyalása előtt” (229. old.). Amivel persze azt kívánja mondani (jöhet a „close reading”), hogy az alapvetően állami és politikai-ideologikus szempontokat érvényesítő Szekfűvel szemben Szabó társadalomtörténeti, tehát dezideologizáló és előremutató irányba mutat. (Ezzel szemben mondom én, hogy retorika ez is, az is, s ha Szekfűnél rá lehet mutatni az ideologikus elemekre, rá lehet mutatni Szabónál is.)

Negyedszer és legfőképpen, kitalál egy történetet arról, hogy Szabó tanulmányában tulajdonképpen a Mályusz-féle népiségtörténet „érvényességét teszteli”. Ezt – az Ön elbeszélése alapján – olyanféleképpen kell érteni, Szabó majdhogynem eleve eldöntötte, hogy kudarc esetén (ami, mint előre látható volt, be is következett) egy életre felfüggeszti a népiségtörténeti irányban való tapogatózást. Ez a kudarc azután Ön szerint be is következett, tekintve, hogy a XIX. századi asszimiláció rádöbbenti: a vérségi és tudati nemzet végképp elválik egymástól, „a mai magyarok már lényegileg különböznek az egykori magyaroktól”, tehát Mályusz alapján (!?) már nem lehet magyar történetet írni. „Az eredmény Szabó számára kétségkívül csalódás – írja Ön (vö. 230. old.) –: noha többnyire nem volt jelentékeny a beolvadás, de egy ponton, a városi asszimilációban mégis visszafordíthatatlanul elválík egymástól a tudati és vérségi nemzet. Ebből pedig az következik, hogy többé nem lehet azzal próbálkozni, hogy a népiségtörténeti paradigma mentén

írjuk meg a népi(nemzeti) történelmet.”

Hát ez egy érdekes coup de théâtre! Ezt az emplotment²¹ white-i kategóriáját alkalmazva olyasformán kell elképzelnünk, Szabónak, amikor leült tanulmánya megírásához, még halvány gőze sem volt arról, hogy mit fog írni a XIX. századi asszimilációról (nota bene: 1942-ben, tehát egy évvel korábban a *Hitelben* már megjelenteti az *Asszimiláció a magyarság történetében* című tanulmányát,²² de alapvetően kifejti mindezt a bizonyosan a *Revue d'Histoire*-beli írást megelőzően készült szintézisben, *A magyarság életrajzában*), majd amikor rájön nézeteinek vésterhes konklúzióira, akkor sem közli ezt velünk expressis verbis (hogy tehát Mályusz elképzelései alapján már nem lehet magyar történetet írni), hanem cikkét azért még megjelenteti, aztán ágyó népiségtörténet.

Itt csak Móricz Zsigmondot idézhetjük fel: csak ne azt fűjná, ami süvölt. Mert:

1. „A magyar asszimiláció” címmel Szabónak semmiféle munkája nem jelent meg 1944-ben (tehát Ön itten költ, Dániel!). Megjelent ugyan 1944-ben, német nyelven *A magyarság életrajza Ungarisches Volk* címmel,²³ de Ön szerintem nem is erre gondol (valószínűleg nem is tud németül, ráadásul „történetét” 100%-ig cáfolja). Ha esetleg a *Revue d'Histoire*-beli cikkre utal, akkor még egyszer értesítem, hogy az nem az Ön által citált címen és nem 1944-ben, hanem 1943-ban jelent meg (vö. a korábbiak.)

2. Az időrendnek, a lesajnált „histoire événementielle”-nek itt azért is különös jelentősége van, mert a *Nemzetsemlélet és magyarságtudat* című cikksorozat (ha Önnek ez, Dániel, nem tűnt volna fel, pedig pontosan megadtam a bibliográfiai adatokat, és bár eddig – mint piszkálódó szándékkal megjegyezték – három²⁴ különböző helyen adtam közre [egyszer elmagyarázom, miért – ennek tényleg van története], úgy látszik nem volt elég), együtt az említett német nyelvű összefoglalással, Szabó szóban forgó tanulmánya után jelent meg. Ebben pedig – mint 4-szeri közlésemből talán látható – nemhogy visszavonja, vagy akár csak módosítja előző mun-

kájának konklúzióit, hanem éppen a történetpolitika szintjére emeli azokat, hiszen itt fejt ki a szerinte egyedül üdvözítő s a politikai nemzettel szemben konstituálódó népi nemzet gondolatát. Ráadásul utóbbinak helyes kifejtését Mályusz Elemérhez köti, annak is különösen *A magyar történettudomány* című művét emelve ki, tehát ez semmi egyéb, mint a történetpolitika rangjára emelt kiállítás a népiségtörténet és a népi nemzet fogalma mellett.

3. Az tehát, hogy Szabó 1945 után nem folytatja a korábbi formában megkezdett népiségtörténetet, *egyedül* a politikai klíma megváltozásának köszönhető. Ezenfelül ez a kijelentés ebben a formában nem is igaz, hiszen ha a népiségtörténet egyik (persze csak historiográfiailag, nem pedig rhetorice kibontható) hozadékanak a településtörténetet tekintjük, akkor ebbe a sorba hibátlanul beleilleszthetők a hatvanas évek nagy falutörténeti monográfiái. (Vö. *A falurendszer kialakulása Magyarországon*, illetve *A középkori magyar falu*.)²⁵ Hozzátennem, most kiadott 25 íves

21 ■ Mise en intrigue-t is mondhatnék.

22 ■ Vö. 11. sz. jegyzet.

23 ■ Vö. Stefan Szabó: *Ungarisches Volk. (Geschichte und Wandlungen.)* Herausgegeben von dem Ungarischen Institut für Geschichtsforschung. Verlagsanstalt Danubia. Bp.–Leipzig, é. n. [1944]

24 ■ Időközben 4!

25 ■ Vö. Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század.)* Akadémiai, Bp., 1966; uő: *A középkori magyar falu.* Akadémiai, Bp., 1969.

26 ■ Vö. Erős 2006.

27 ■ Vö. Szabó István: *A hajdúk 1514-ben. Századok*, 1950. 178–198., 478–488. old.; uő: *A hajdúság kialakulása. Alföld*, 1956. 3. szám, 50–57. old.

28 ■ Persze itt felvetheti, hogy ilyen recenzióknak nem is feladata a szerzőt a popperi értelemben megcáfoló elmélet felállítására, de: a *BUKSZ* e rovatában (azért szaktanulmányjellegű recenzió) ez nem feltétlenül igaz. Másrészt Ön is kíséreltezik ilyesmivel, de – láthatuk – ez bizonyítékok hiányában lufi. Harmadrészt az engem megcáfoló s Beksics Gusztávra alapozó elmélete kifejtését a *Sic Itur ad Astra* egy következő számában megjelenő cikkére hárítja. E cikknek az alapja – ha jól sejtem – egy 2006 tavaszán Debrecenben elkövetett előadása, ami nem sok jóval kecsegtet. Azt ugyanis érdeklődéssel várom, hogy – mondjuk a Szabó–Mályusz-viszony vagy a Volkstumskunde elemzése helyett (amelyekben természetesen még számos probléma tisztázást kíván) miként fogja levezetni Beksicsból az *Ugozca megyét* vagy *A magyarság életrajzát*.

forrásgyűjteményemben²⁶ egyetlen sort sem találtam arra, hogy Szabó István 1945 után megtagadta volna a népiségtörténetet, sőt az ezt korábban művelőkkel és nagyra értékeltőkkel (pl. Wellmann Imre, Jakó Zsigmond, de legfőképpen Ila Bálint) közvetlen elvi és baráti kapcsolatban maradt. De azt is felidézném, hogy az ötvenes években írott hajdú-tanulmányainak²⁷ is az egyik fő konklúziója a hajdúk tősgyökeres magyar eredetének bizonyítása, tehát legalábbis részben ezek is etnikai fogantatásúak.

Mi marad meg ezután dörgedelmeiből, Dániel! Alapjában semmi, s tulajdonképpen – mint utaltam már erre – Ön az, aki csak deklarál és nem bizonyít, persze nincs is nagyon mit, hiszen éppen Ön az, akinek mondanivalója merő negativitás, s amit művel, az nem más, mint szócseplés, verbiage.²⁸ Mert remélem, nem azért ragadott tollat, hogy számon kérje, miért nem közöltem a Szabó franciaül megjelent tanulmányához mellékelt térképeket (miért közöltem volna? Ennek Szabó eredeti tanulmányához semmi köze, s nem is szerepel az eredeti kéziratban) vagy hogy milyen joggal írta a kiadó az én nevemet a kötet címlapjára, miközben az itt közölt szövegek (amelyek a könyv nagyobb részét teszik ki) valódi szerzője Szabó István. (Kb. olyan joggal, mint az Új Mandátum Kiadó Magyar Pantheon sorozata. Gondolom, ott a szerkesztő szerzőként való feltüntetése azt jelenti, hogy a kötet végső fokon a szerkesztő koncepcióját tükrözi – miként az én kötetemnél is. Ráadásul, az említett sorozattal ellentétben, az én könyvem nagyobbik része eddig publikálatlan szövegközlés az én rekonstrukciómban [láthatta, hogy néz ki az eredeti], amiért én vállalom a felelősséget, tehát védhető a kiadói álláspont.)

Szóval ezek imponderábilák, s be kell vallanom, hogy tollat is csak azért ragadtam (s írtam meg ezt a választ), mert ellentétben egyes szerzők (például Dénes Iván Zoltán) buta és alattomos piszkálódásaival (akik valóban csak deklarálnak, illetve minősítenek, mondjuk az *Élet és Irodalom* hasábjain), Ön legalább vetted a fáradságot, valóban átrágtá Magát könyvemre, s nyílt sisakkal fejtette ki problémáit.

Ellenben írása utolsó mondatával nem hinném, hogy el tud számolni (szerintem ezt sem Ön írta, de hát a nevét adta hozzá). Honnan veszi a bátorságot ugyanis (s most nem is az ujjaira emlékeztetnék), hogy olyasmit állítson, miszerint engem igazából az „a tudomány” számára közömbös kérdés érdekel – s itt Szabó István csak mellékfigura –, hogy Mályusz Elemér és Szekfű Gyula közül ki a jobb ember? Itt megint Arany Jánosra utalhatnék, de jelöljön meg akár csak egy sort is szóban forgó írásomban vagy korábbi munkáimban (csak ezeket ismerhetik), amivel bizonyítani tudja állítását! Itt megint az a probléma bukkan elő: éppen Ön az, aki deklarációt, sőt minősít, és nem bizonyít. Ráadásul sorvezetője számos helyen kifejtett alapállásának is ellentmond (szerintem persze ő mond ellent önmagának) amikor kökemény „esszencialista” módon „a tudományról” beszél (hol is van ez, ki képviseli, s nem éppen az Ön sorvezetője akarja-e ezt diskurzusokban feloldani?).

Szóval erre az utolsó mondatra nem érvényes az, hogy csupán nekem ellentmondani kívánó merő negatívítás, a publikációk számát növelni kívánó szócséplés (verbiage) lenne, mint szövege előző részének nagyobb fele. Ez ugyanis, nemes egyszerűséggel, kacajra fakasztó ostobaság. Várom első önálló írása megjelenését:

ERŐS VILMOS

VISZONTVÁLASZ

Tisztelt Erős Vilmos!

Írásából nem tudom eldönteni, felőhajtja-e ajánlani nekem a tegeződést, vagy sem (például „De mit tetszel Ön, Dániel?”, vagy „Ön legalább vetted a fáradságot...” stb.), ezért maradok az Önözésnél.

Az én nevem alatt megjelent bírálatra adott válaszát két részre osztanám. Az egyik rész azon meggyőződésének többszöri kinyilvánítása, hogy a bírálat szerzője nem vagy nemcsak én vagyok, hanem Gyáni Gábor vagy Gyáni Gábor is.¹ Roppanó kényelmes lenne bevallanom, hogy ebben bizony igaz van, mert

akkor értelemszerűen nem nekem kellene „bírálatommal” szembeni érdemi ellenvetéseire válaszolnom, hanem a – legjobban esetben értelmi szerzőként bemutatott – Gyáni lenne kénytelen átvenni e terhet. Csakhogy a dolog nem így áll: a bírálat az én önálló munkám (ráadásul korántsem az első). Feltételezésével szemben becsületszavamon kívül nemigen tudok és kívánok mást felhozni, meg nem is hinném, hogy szükség lenne másra, a párbajok pedig már rég kimentek a divatból. Ámbátor éppen Ön mutat rá (de önellentmondásként értelmezni), hogy a bírálat és – legyen szabad mondanom – az igazi Gyáni Gábor álláspontja között ütközés van. Ilyenformán feltételezését hajlamos vagyok nyilvánvalóan eltúlzott dicséretként felfogni, mert eszerint írásomról nem tudta eldönteni, hogy szerzője én vagyok-e, vagy egy nálam több mint három évtizeddel tapasztaltabb történetkutató.

A másik részre térve mindenekelőtt afeletti örömet kell kifejeznem, hogy a könyvével szemben felhozott érveim nagy része ellen valószínűleg nincs kifogása, mert válaszában azokat nem említi.

Kifogásolja azonban először is filológiai jellegű megjegyzéseim némelyikét. Köteténem – nézetem szerint – legfontosabb eredménye ugyanis az a felfedezés, hogy Szabó István *A magyar asszimiláció* című kéziratának szóhasználatát a *Revue d'Histoire Comparée* szerkesztői megváltoztatták. Ön szerint én viszont azt állítom, „hogy a közölt szövegből egyáltalán nem derül ki, hogy a *Revue d'Histoire*

1 ■ Meg is próbáltam úgy olvasni a szöveget, hogy a tegezés Gyánira, az önözés pedig rám vonatkozik, de ez sem vezetett eredményre.

2 ■ Azt nem értem, hogyan felelhetnek meg e stratégiai pontok „a szöveg teljes terjedelmének”. Minden egyes pont stratégiai? De hiszen nem mindenütt változtattak a szerkesztők.

3 ■ Kritikámban már idéztem ezt a passzust a szóban forgó kötetből, de még újabb, 2006. évi szerkesztményében is kitart emellett: „...A *Revue d'Histoire Comparée* szerkesztői nép helyett *mindig* [kiemelés tőlem – B. D.] nemzetet írtak Szabó szövegében s Magyarország, magyarság helyett Kárpáti Medencét.” (Szabó István: *A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. (Kisebbségkutatás könyvek)*. Lucidus, Bp., 2003 [valójában 2006]. 128. old.)

Comparée szerkesztői Szabó István írásán alapvető és következetes módosításokat végeztek.” Nos, én nem ezt írom, hanem azt, hogy a közölt szövegen nagyon is látszanak a változtatások, ezek igenis alapvetőek, ám állításával szemben a legkevésbé sem következetesek: nem egyirányúak, és nem is következnek be mindig.

A mennyiségi jellegű kijelentésem (a változtatás nem mindig történt meg) helytállóságát – bár egy kvantifikációs szempontból igen kétes értékű megállapítással – válaszában Ön is kimutatja: „kb. [sic! – B. D.] 20 esetből 14-szer” alakul az »ország«, »Magyarország« »Kárpáti Medencévé«, bár nekem igazság szerint a több mint hatvan oldalas írásnak csak a hatodik oldaláig kellett ellapoznom ahhoz, hogy mindjárt hét esetet is leljek, amikor az »ország« és a »Magyarország« kifejezés nem változik, mi alatt csupán egyszer módosult »Kárpáti Medencévé«. Igaz – mint válaszából megtudjuk –, ezek a (ki tudja, mennyire számos) változtatások épp a szöveg stratégiai pontjain² következnek be. Nem tudom, hogyan lehet felismerni biztosan egy szöveg stratégiai pontjait, de talán nem rossz feltevés, hogy az első fejezet ilyen lehet. Ebben most magam is megszámláltam a »nép«/»nemzet« cseréket. Az eredmény: 22 alkalommal marad meg az eredeti »nép«/»népi«, és mindössze kétszer alakul »nemzet«/»nemzetivé«, sőt egyszer Szabó önként használja a »nemzetit«. Félek azonban, hogy mindkettőnknek felesleges volt végrehajtanunk ezeket az apró méréseket, hogy cáfolhassuk az Ön eredeti kijelentését, mert az az egy idézet, melyet recenziómban felhóztam tézise ellen, tökéletesen elegendő volt: Ön azt állította, hogy az átváltás következetes volt,³ így egyetlen ellenpélda is kellőképpen igazolja, hogy a következetesség igenis megtört.

Azonban, mint válaszából látható, mostanra már Ön is belátta, hogy nincs szó mennyiségi konzekvenségről, ám ezt immár lényegtelennek véli, csak az a fontos, hogy történt valamiféle változás, ami elegendő arra, hogy a szerkesztő érzékeltesse a szerzőtől elütő álláspontját. Ha pedig így áll, akkor csak az a kérdés, hogy

mit jelentenek az egyik oldal fogalmai, és mit a másikai. Egyébként is, ha konzekvensen alkalmazták volna a szerkesztők saját szóhasználatukat, értelmetlenné vált volna a szöveg. Attól tartok, amikor így érvel, elmulasztja a befogadás szempontjából vizsgálni a szöveget, valamint nem tesz különbséget hangalak és jelentés között. Csak akkor volna az a kérdés, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések a saját eredeti eszmerendszerükben, ha a szerkesztő célja az lenne, hogy Szabót kitanítsa: miként kellene helyesen gondolkoznia nép és nemzet kérdéséről. Szabónak persze semmi szüksége az okításra, tud az őt a szerkesztőtől elválasztó távolságról. A szerkesztő célja, a módosítás téje valójában az, hogy a kész szöveg olvasójának szövegértelmezését befolyásolja. A befogadó pedig értelemszerűen a szövegkörnyezet alapján rendel a hangalakhoz jelentést, nem pedig a historiográfiai kontextus alapján, már ha a szerkesztő nem kifejezetten kettőnkre gondolva végezte el a módosításokat. Ha tehát Szabó egyébként érintetlen szövegébe egyszerűen beírjuk „nép” helyett azt, hogy „nemzet”, akkor azon még mindig egy etnikailag meghatározott nemzetet ért a befogadó, azaz a szerkesztő akciójának eredménye – szándékától függetlenül – a népiségtörténet programjának alátámasztása, a nép nemzeti szintre emelése volt, a szerkesztő nem tudta érzékeltetni álláspontját. Erre tökéletes példa az Ön válaszában felhozott idézet. És ez történt volna akkor is, ha a szerkesztők minden kritikus ponton átírják a szöveget, ettől még a szöveg nem vált volna feltétlenül értelmetlenné (sőt épp nép és nemzet azonos értelműsége vált volna még világosabbá).

Ami a minőségi következetességet illeti (azaz egyirányúak voltak-e a szerkesztői változtatások), Ön itt hozza fel leghatásosabbnak látszó érvét a koncepciójának ellentmondó adalékaim egyike – és általában filológusi alkalmasságom – ellenében: azok a sorok, amelyekről én azt állítom, hogy a szerkesztő kezdeményezését jelzik egy „népibb szóhasználat” érdekében, valójában Szabó István bejegyzései a kéziratban. Ön téved. A szöveg így hangzik:

„L'assimilation et les peuples du Bassin Carpathique c.-en francia nyelven jelent meg. Rev. D'Hist. Comp.”⁴

Ön válasza lábjegyzetében csak a második sorról állítja, hogy Szabó István jegyezte a lapra (arról, amely mindkettőnk gondolatmenete szempontjából teljesen indifferens, azaz ennek szerzőségét felesleges lett volna említenem), válasza főszövegében viszont azt mondja, hogy mindkét sort ő írta. Valójában a sorok közül az első ceruzával íródott (éppúgy, mint a szerkesztői bejegyzések), a második tollal, és két különböző kéztől valók. Méghozzá az elsőt, *A magyar asszimiláció* címet még népibbé formáló, francia nyelvű címetvert éppen az a kéz, amely a »nép« szót a szövegben olykor »nemzetre« cserélte, tehát a szerkesztőé. Ha Ön szerint mégis Szabó írta volna az első sort, akkor a népiségtörténész Szabó munkájának kell tartania a szekfüianus módosításokat is. De nem kell, mert külső bizonyítékot is tudok hozni arra, hogy a szerkesztőség álláspontját tükrözte a *L'assimilation et les peuples du Bassin Carpathique* cím, és nem Szabó emlé-

4 ■ MTA Könyvtárának Kézirattára Ms 5438/170. (a kéziratlapon viszont az Ms 3438/170. jelzet szerepel) 1. old.

5 ■ Válaszában szerepel egy újabb filológiai melléfogás is: az én szerzőség körüli okvetlenkedésemre (ti. hogy sokkal inkább szerzője a könyvnek Szabó István, mint Ön) a jelentős tudósok életművét bemutató Magyar Panteon sorozatra hivatkozva válaszol, mert az is a szerkesztőt tünteti fel szerzőként, és a cím a tudós neve. Ha csak a borítóra tekintünk, akkor valóban, ám a belső borítón – márpedig ez az, ami számít – a szerkesztő már csak így jelenik meg a Magyar Panteon sorozatban: „Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta XY”.

6 ■ Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Szabó Márton ford. (Circus Maximus). Atlantisz, Bp., 2003. 241–249. old.

7 ■ Válaszának elején nem igazán kedvtelve emlékezik meg egy „retorikai(nak szánt) fogásomról”, majd később szembeállítja a historiográfiai vizsgálódást a retorikai megoldásokkal („historiográfiailag, nem pedig rhetorice”).

8 ■ Erős Vilmos: *Asszimiláció és retorika. Szabó István: A magyar asszimiláció című munkájának rekonstrukciója*. (Csokonai Disputa Könyvek). Csokonai, Debrecen, 2005. 92. old.

9 ■ Uo. 112. old.

10 ■ Ideologikuság és retorikuság egybevágóságára lásd uo. 98. old.

11 ■ *A magyarság életrajza* 1944. évi német fordítása nyilvánvalóan Szabó 1941. évi (vagy az előtti) gondolkodását tükrözi.

kezete működött később a kellenél „népibben”. A dolgozat ugyanis végül *L'assimilation ethnique* [! – B. D.] *dans le Bassin des Carpathes avant 1918* címen jelent meg, de a *Revue...* összesített éves tartalomjegyzéke ugyanezt a cikket más címen említi: *L'assimilation et les peuples du bassin carpathique*. A Szabó által adott eredeti cím „népiesítése” bizony egybeesett a szerkesztő szándékával, sőt – amint a kézírásokból kitetszik – a szerkesztő munkája volt.⁵

A szöveg végső, franciául megjelent változatát Ön valószínűleg nem elég alaposan tanulmányozta, mert én bizony – amint a bírálatban is jeleztem (227. old.) – találtam benne koncepciójának szögesen ellentmondó mozzanatot: lehet, hogy igaza van és a franciában a magyar »népi« »nemzeti-vé« változhat, ám – és ez a lényeges – előfordult, hogy a kézirat »nemzetije« változott a francia fordításban »népi-vé«, azaz ismét látható: a módosítások nem voltak egyirányúak.

Bírálatom immár filológiai kérdéseken túllépő, Szabó szövegének értelmezésére koncentrálni részére vonatkozó válaszáat így kezdi: „...kitanít Koselleckből [ti. azt kívánom megmutatni, hogy az Ön elképzelésével ellentétben a politikai nemzet és a népi nemzet egyáltalán nem aszimmetrikus ellenfogalmak – B. D.], de az őt érintő véleménynyilvánítás azon áll vagy bukik: lehet-e a politikai nemzet – népi nemzet fogalmakat egymással szemben állónak, dichotómiának, netán antagonisztikusnak tekinteni [...] Az Ön felfogása szerint nem [...] egyszerűen csak deklarálja, hogy a népi nemzet fogalma része, nem pedig az ellentéte a politikai nemzetnek...”, majd hosszasan – de *A magyar asszimiláció* című kéziratot szóba sem hozva – érvel amellett, hogy az ellentét igenis létezik. Válaszának ez a szakasza soraim teljes félreértésen és két elkülönülő probléma (a dichotómiák és az aszimmetrikus ellenfogalmak problémájának) – újbóli – összekeverésén alapszik. Először is recenziómban elismertem, és készséggel elismerem most is, hogy a két világháború közötti korszak történetírásának talán legalapvetőbb konfliktusa jól leírható a népi és politikai nemzetfogalom szembeállításával (225–226. old.).

Más kérdés, hogy a kézirat pontos értelmezésének éppenséggel arra kelle-e rábreszteni minket, hogy az a népiségtörténet és a szekfűi történetírás, a két nemzetfogalom minden addiginál kisebb távolságát dokumentálja 1943-ban (alighanem a szereplők akarata ellenére) olyanformán, hogy – Szabó szerzősége miatt – az utóbbi mozdul az előbbi felé. Az azonban, hogy a két szemben álló történelemfelfogás e két nemzetfogalom egyikére épít, egyáltalán nem érinti azon állításom érvényét, hogy „a népi nemzet részhalmaz a politikainak” (228. old.). Kijelentésem valószínűségét pedig Ön is könnyen beláthatja: azokat a történelmi szereplőket, akiket Mályusz és Szabó a magyar népi nemzet tagjának gondolt (az etnikailag magyarokat), a magyar politikai nemzet tagjának gondolta Szekfű is (nemzetileg magyaroknak), tehát azok a csoportok, amelyekre a fogalmak vonatkoznak, átfedik egymást. Ez az egyik oka annak, hogy – állításával ellentétben – nem lehet aszimmetrikus ellenfogalomként gondolkodni a szóban forgó kettősségről (azok ugyanis az egész *emberiséget kettéosztják*, tehát valaki nem tartozhat az egyik halmazba is, meg a másikba is, de valamelyikbe tartoznia kell), melyben – és ez a másik oka – semmiféle *aszimmetria*, tehát becsmérlő jelleg sincs (míg a kosellecki fogalom párok egyik tagja csak megszólítás elismerés nélkül).⁶ Érvélem célja tehát csakis az volt, hogy rámutassak: Reinhart Koselleck aszimmetrikus ellenfogalmakra dolgozta ki elemzési eljárását, nem „egyszerű” dichotómiákra, és emiatt merült fel bennem a kérdés: könyvében Koselleck munkája vajon szellemi forrásként kap-e szerepet, avagy csupán neve szolgál tekintélyi támaszul?

Véleménye szerint én Önre sütöm, hogy a történetírás retorikusságát valamilyen elitelendő dolognak véli, de nem hozok fel semmit amellet, hogy valóban ez volna a helyzet. Talán könyvéhez sem kellene feltétlenül nyúlnom felfogásom alátámasztására, hiszen mintha nekem adott válaszában is két ízben ilyen értelemben gondolkoznák a retorikusságról.⁷ Ugyanakkor a könyvében így szól: „S hogy azután Szabó István fenti [a

honfoglaló magyarok Kárpát-medencei szlávokkal szembeni többségéről szóló – B. D.] tézise mennyire [tehát lehet többé vagy kevésbé! – B. D.] prekonceptiózus alapokon nyugszik, azt világosan alátámasztja a vázolt nézeteket alapvetően cáfoló Kristó Gyula 2000-ben megjelent tanulmánya”,⁸ majd Kristó tanulmányának ismertetése következik. Azaz egy történeti vizsgálat prekonceptiózussága kimutatható egy másik, ugyanarra a tárgyra vonatkozó történeti vizsgálatral való összevetés során. Az egyik prekonceptiózus, mert nem arra jut, amire a másik, a nem prekonceptiózus. Tehát a prekonceptiózusság elkerülhető, és az ilyen munkák a hitelesebbek, a jobbak – hangzik a történész mindennapi gyakorlatában valószínűleg nagyon is hasznosítható következtetés. De egybeesik-e a prekonceptiózusság a retorikussággal, vagy a retorika mégis szükségszerű része a történetírás művelésének? „Igenis Szabó István munkáiban is kimutathatóak prekonceptiók, a saját korának akár politikai kérdéseiben való állásfoglalás, azaz műveinek bizonyos tekintetben retorikus, Szekfű Gyula egy szóhasználatával élve ékesszóló, homiletikus jellege.”⁹ Vagyis Szabó munkáiban egy politikai ideológiából következő történeti prekonceptió(ka)t érvényesít retorikai eszközökkel,¹⁰ és – mint azt a Szabó–Kristó összehasonlítás alapján már tudjuk – ezekkel a retorikai eszközökkel lép túl Szabó az empirikus kutatás szabályain, ennyivel marad el a munka az Ön könyve szerint egy elgondolt tökéletes műtől.

Meglátása szerint nem éppen találó az általam kieszelt történet arról, hogy Szabó nem az 1945 utáni politikai környezet miatt hagyott fel a népiségtörténeti vizsgálódással, hanem *A magyar asszimiláció* eredményei vezették pályáját más irányba. A cselekményszövés szintpadiassága ízlését zavarja, kronológiái pontosítása pedig megfosztja mesémet minden valószínűségétől, hisz – mint mondja – *A magyar asszimiláció* című kézirat franciául megjelent változata, melyet én ebben a részben 1944-re tettem, nem az utolsó népiségtörténeti munkája Szabónak, mert a *Nemzet szemlélet és magyarságtudat* című írás később ke-

letkezett.¹¹ Remélem, ízlésbeli kifogását eloszlatja az, hogy én sokkal megengedőbben, egyszersmind bizonytalanabban fogalmaztam, mint arra Ön emlékszik: „Természetesen magyarázhatja a politikai klíma megváltozása is, de azért mindenképpen megjegyzném, hogy Szabó István *A magyar asszimiláció* 1944-es megjelenése után soha többet nem írt népiségtörténeti jellegű munkát.” (230. old.) Valóban tévedtem viszont akkor, amikor 1944-re datáltam az írást, hisz az 1943-ban került az olvasók kezébe. Ez azonban egyáltalán nem segít abban, hogy megmagyarázzuk, miért apadtak el a népiségtörténeti munkák, mert állításával szemben semmi sem igazolja, hogy a *Nemzet szemlélet és magyarságtudat* című írás *A magyar asszimiláció*nál később keletkezett volna. Előbbi a *Sorsunk* című folyóiratban jelent meg négy részletben: az első három 1943-ban, és az utolsó is még az 1944. januári számban. Összességében annyit tudunk, hogy 1943-ban mindkét cikknek készen kellett lennie már, azaz egyáltalán nem bizonyos, hogy nem *A magyar asszimiláció*n alapuló írás az utolsó népiségtörténeti munka az életműben. De még ha nem hihető is az Ön számára történetem ezen része, azért bátorodom újból a figyelmebe ajánlani annak lényegi összetevőjét: könnyen belátható, amint Szabó az asszimiláció fogalmát bevonja a vizsgálatba, kérdéssé teszi, hogy a népi nemzetet mi köti össze, biológiai vagy az asszimiláció kialakította történeti képződményről van-e szó? Mivel Szabó válasza az, hogy a XIX. században igenis volt asszimiláció (igaz, ő nem örül neki), a XX. századi magyar nép éppúgy történeti képződménynek mutatkozik tanulmányában, mint a politikai nemzet Szekfűnél. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy a mályuszi fogalmi készlet használhatatlan, ám azt továbbra sem merném határozottan állítani, hogy Szabó le is vonta ezt a következtetést.

Végezetül Ön kértli, hogy el tudnék számolni írásom zárómondatával, melynek kifogásolt része így hangzik: a munka háttérében mindvégig ott lappang egy „Erős Vilmos számára elsődleges kérdés”, „amelyre bármilyen felelet szülesek is, az a tudo-

mány számára csakis közömbös lehet, és amelyben Szabó István igazából csak mellékszereplő: vajon Szekfű Gyula vagy Mályusz Elemér volt-e jobb ember?” (230. old.) Mielőtt belefogok az elszámolásba, leszögezem, hogy ez a mondat, mint olvasható, csak a jelzett kérdésre adott válasznak közömbösségére vonatkozik, ami nem zárja ki, hogy a válasz keresése közben ne keletkezhetnének (még azt sem mondanám, hogy véletlenül) tudományos eredmények. Azt is jegyezzük meg, miszerint abban mindenestre láthatólag egyetértünk, hogy ha Ön valóban ezt a kérdést tette fel, akkor a válasz a tudomány, azaz jelen esetben a historiográfia számára szükségképp közömbös. De feltette-e a kérdést? Felháborodása nem fakadhat abból, hogy Szekfűt és Mályuszt vélem érdeklődésének középpontjában látni, hiszen korábbi kötete éppen *A Szekfű–Mályusz vita*¹² címet viseli, a tárgyalt könyvben pedig Ön eleve és mindvégig a Szekfű–Mályusz-ellentét keretében értelmezi Szabó szövegét. Ebből pedig természetesen az következik, hogy Szabó István mintegy elveszti az önállóságát, kéziratával az említett két tudós történetírása között sodródik (az egyik oldalra). De válaszát a legkevésbé sem emiatt gondolom a tudomány számára indifferensnek, hanem amiat, hogy a kérdés az említettek személyes kvalitásaira, még hozzá erkölcsi alkatuk politikai vetületére vonatkozik. Ön azt vizsgálja ugyanis, hogy a népiségtörténet, illetve Szekfűék nemzetfogalma milyen politikai ideológiákból vezethető le, melyeket támasztja alá. Így jut arra a konklúzióra, hogy a népiségtörténet népi nemzetfogalmának mindenekelőtt a náci ideológiával éppen nem ütköző, vérségi egységben gondolkodó *völkisch* gondolkodás a forrása, és ezzel szoros összefüggésben ez a nemzetfelfogás „idegenellenes”, „esetleg kirekesztő”, „zsidóellenes” (Szabónál kevésbé, mint Mályusznál), valamint „németellenes” (nyilván úgy értendő, hogy nem feltétlenül náciellenes, azaz a németekben az idegen népiséget látta veszélyesnek). Mindebből következik Szekfű körének angol–francia külpolitikai tájékozódása, és hogy Mályusz „alkalmasint a németekkel kacérko-

dik”. Ezentúl a népi nemzet fogalma „szociális”, sőt „szociologisztikus” tartalmú, „a parasztságra építő” (ami vélhetően azt jelenti, hogy nem fordítanak kitüntetett figyelmet a mindenkori elitre).¹³ Ez eddig csak annyit tesz, hogy Ön a kétfajta történetírás politikai jelentései iránt érdeklődik. Csakhogy eközben azt sem rejti véka alá, hogy melyik politikai álláspontot mennyire véli helyesnek, erkölcsösnek vagy veszélyesnek: a „szociális” jelleget pozitívan értékeli (kivéve az azzal együtt járó paraszttmitoszt és a falu idealizálását), a többit pedig „joggal kétesnek tekintett elemnek”¹⁴ nevezi. És hogy a két fél viszonyában is világossá váljék, ki állt a jó oldalon: „természetesen annak is van alapja, hogy a *Revue d'Histoire Comparée* szerkesztői [azaz Szekfűék – B. D.] kritikusan kezelték a nép, népi nemzet, magyarság fogalmait.”¹⁵ Valószínűleg nincs számottevő eltérés az említett politikai álláspontokról alkotott véleményünk között, de ettől függetlenül ezen a ponton az Ön historiográfiai vizsgálata kisiklik, és átalakul erkölcsi ítélezéssé ahelyett, hogy választ adna arra: hogyan alkották meg e tudósok történeti elbeszéléseiket?

Marad híve,

BOLGÁR DÁNIEL

nem budapesti lakos

Kóreset

Ritkán fogadja szerző olyan hisztérikusan a nevével jegyzett munkáról írt korrekt, bár kritikus végkicsengésű bírálatot, mint Erős Vilmos. Bolgár Dániel könyvbírálatában (*BUKSZ*, 2006. ősz, 223–230. old.) óvatosan szóvá teszi a recenzeált mű tényleges szerzőségének kérdését. Nála határozottabban fogalmaznék: erkölcstelen, ha valaki magának vindikálja egy könyv szerzőségét, ha a szöveg zömét – háromnegyedet! – másvalaki, ez esetben Szabó István írta.

Feltételezem, Erős az így elkövetett vétség beismerésének elhárításaként folyamodik ahhoz az arcátlansághoz, hogy a műről szóló bírálatot másnak (történetesen nekem) tulajdonítsa. A dehonesztáló vádat semmilyen bizonyítékkal nem támasztja alá, és nem is adja jelét, hogy ez szándékában állna.

Semmi sem indokolja, hogy ne ragadjak tollat, ha a kedvem úgy tartja, könyvét bírálendő, hiszen számtalanszor polemizáltam már szellemi és hatalmi téren Erősnél sokkalta jelentékenyebb szerzőkkel. S mi képzhetné vajon Bolgárt a stróman szerepére? Úgyszintén semmi. Négy éve látott napvilágot első – a recenzióban tárgyalt kérdéssről szóló – feltűnést keltő tanulmánya, legutóbb pedig a *Történelmi Szemle* hasábjain jelent meg újabb jelentékeny írása. Ráadásul megfontolásra érdemes kritikával illeti bennük jelen sorok szerzőjét is.

Bolgárnak (és nekem) címzett válaszcikkében Erős átlép egy bizonyos határt, amin túl nem formálhat jogot arra, hogy érdemben foglalkozzam itt kifejtett gondolataival, akkor sem, ha van vagy lehet figyelmet érdemlő mondanivalója.

A hisztéria nem jó tanácsadó, hiszen könnyen erkölcsi tévútra vezet az embert. Erős Vilmos kóresétét erkölcsi ellehetetlenülése teszi különösen súlyossá.

12 ■ Erős Vilmos: *A Szekfű – Mályusz vita*. Csokonai Új História Könyvek sor. Debrecen, Csokonai, 2000.

13 ■ Minden idézet Erős: *Asszimiláció és retorika*. 107–111. old.

14 ■ *Uo.* 107. old.

15 ■ *Uo.* 110. old.